

เจ้าคุณราชวรมนี

ผู้เขียน

พุทธธรรม*

ถาม : อยากจะขอเรียนถามถึงความเป็นมาของหนังสือ พุทธธรรม

ตอบ : อาตมาได้เล่าไว้ละเอียดพอสมควรแล้วในบันทึกของผู้เขียนท้ายเล่มของหนังสือ พุทธธรรม ความเป็นมาเดิมนั้น โครงการตำราฯ จะจัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในโอกาสที่เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ มีพระชนม์ครบ 80 พรรษา ได้นิมนต์อาตมาเขียนเรื่อง ‘พุทธธรรม’ ร่วมในหมวดปรัชญา ในฐานะที่เสด็จในกรมท่านทรงเป็นนายกสมาคมสังฆมณฑลแห่งประเทศไทย ตอนนั้น ดร.ป๋วยท่านเป็นประธานของโครงการตำราฯ ของสมาคมนั้น แล้วก็เป็นประธานจัดในเรื่องนี้ อาจารย์สุลักษณ์ ตอนนั้นเป็นเลขานุการโครงการตำราฯ เป็นผู้มาติดต่ออาตมา อาตมานั้นนึกว่าคงจะเป็นความคิดของอาจารย์สุลักษณ์ ที่เสนอให้นิมนต์อาตมาให้เขียนเรื่องนี้ ก็กำหนดความยาวว่าสัก 50 หน้า แต่อาตมาเขียนยาวเกินไปกลายเป็น 200 หน้า ผู้ดำเนินการก็เลยแยกจากหมวดปรัชญากลายเป็นพุทธธรรมเล่มหนึ่งต่างหาก เพราะมันยาวมาก นี่ก็เป็นเรื่องเดิม

ต่อมาเมื่อ 3 ปีกว่า ๆ มาแล้ว อาจารย์ระวี ก็ได้ขออนุญาตโครงการตำราฯ พิมพ์หนังสือเล่มนั้นใหม่ และได้มาพบกับอาตมาด้วย ท่านได้ปรารภเรื่องนี้ว่า ได้ใช้หนังสือพุทธธรรมนี้ศึกษาในกลุ่มของท่านซึ่ง

เรียกว่า “คณะระคมธรรม” อาตมาก็อนุโมทนาแต่ได้บอกวาระขณะนั้นเป็นเวลาที่กำลังจากการพิมพ์ครั้งแรกนาน ระหว่างนั้นก็มีความคิดว่าจะแก้ไขปรับปรุงอะไรบางอย่าง จึงขอโอกาสประมาณสัก 3 เดือน แก้ไขเพิ่มเติมเสียก่อน ขอให้อาจารย์ระวี รอ ท่านก็รอ อาตมาก็เขียนไปขายไปไม่รู้จักจบ อาจารย์ระวีท่านก็ยินดีรอไปเรื่อยมาก็กลายเป็นสองปีสามปี งานก็เลยยืดเยื้อเรื่อย ๆ จนกระทั่งมาเสร็จเอาวิชาบูชาที่แล้วมานี้ แต่ก็ยังขาดดัชนี ซึ่งตั้งใจว่าจะให้ออกมาพร้อมกัน ก็ไม่ทัน อันนี้เห็นจะเป็นความเป็นมาโดยย่อ

ถาม : ท่านเจ้าคุณตั้งจุดมุ่งหมายอย่างไรบ้างในตอนที่เขียนหนังสือเล่มนี้

ตอบ : ความมุ่งหมายนั้นก็เขียนไว้ในท้ายเล่มด้วย ว่ามุ่งแสดงหลักการของพุทธศาสนา เดิมนั้นก็ตั้งใจว่า พุทธธรรมจะมีหลายตอน มีตอนที่ประยุกต์ด้วย แต่ตอนประยุกต์นั้นยังไม่ได้เขียน พุทธธรรม เล่มนี้เป็นเพียงการขยายความแทรกเพิ่มในเล่มเดิมเท่านั้น ซึ่งเล่มเดิมก็ยังไม่มีการประยุกต์ ก็เท่ากับว่าภาคประยุกต์ยังไม่ได้เขียน เมื่อเป็นการขยายความเล่มเดิม แทรกเพิ่มเท่านั้น ก็จึงยังอยู่ในแง่ของหลัก เป็นการแสดงหลักของพุทธศาสนา แล้วก็เน้นในแง่หลักฐานที่มา เพราะอาตมาถือว่าเรื่องหลักนี้สำคัญ พยายามทำในแง่หลักการเดิมให้แน่นไว้ก่อน จากพื้นฐานนี้เราจึงค่อยก้าวไปสู่การพูดให้เข้าใจ

เรื่องราวความเป็นไปในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในการเขียนหลักก็มีความรู้สึกลอยๆด้วยว่าจะเขียนให้คนสมัยนี้เข้าใจง่ายขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็เอาหลักเป็นเกณฑ์ ไม่ใช่เอาคนสมัยนี้เป็นเกณฑ์ คือคำนึงด้วยแต่เป็นร่องมุงแสดงหลักการของพุทธศาสนาไว้ก่อน

ถาม : ในการเขียนนี้ ท่านเจ้าคุณได้แบ่งบท หรือว่าลำดับเรื่องไว้อย่างไร

ตอบ : อันนี้ก็ทำไปตามเล่มเดิม มีโครงเรื่องทั้งหมดอยู่แล้ว ตั้งแต่ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร ชีวิตเป็นไปอย่างไร และชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร นี่ก็เท่ากับเขียนอีกตอนหนึ่งเพิ่มเข้าไปใน พุทธธรรม ฉบับใหม่ คือเล่มเดิมนั้นบอกไว้ว่าต่อไปจะมีภาคที่ว่าด้วยจุดหมายของพุทธศาสนา คราวนี้จึงมาคิดว่าภาคที่ยังทั้งไว้นั้น ไม่รู้เมื่อไรจะได้เขียน ควรจะเขียนไว้อย่างไร เอามาแทรกไว้หน่อยหนึ่ง แต่พอเอาเข้าจริงมันกลายเป็นยาว กลายเป็นตอนหนึ่ง คือตอนว่าด้วยชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ว่าด้วยจุดหมายของพุทธศาสนา ก็เท่ากับเอาเรื่องที่กะไว้ว่าจะ เป็นภาคหนึ่งต่างหาก เอามารวมไว้ด้วย นอกจากจะเป็นเรื่องที่ว่าด้วยนิพพานและวิมุตติแล้ว ก็ยังมีบทความประกอบเพิ่มเข้ามาอีก เพราะมีเรื่องพัวพันเข้าไปในระหว่าง เช่นระหว่างที่เขียนเรื่องนิพพานนั้น ก็ไปกระทบกับเรื่องแรงจิตใจ คือเมื่อเขียนไปถึงว่าบรรลุนิพพานแล้ว ก็มีปัญหาว่า พระอรหันต์จะอยู่อย่างไร จะทำอะไร จะมีอะไรเป็นแรงจิตใจในการกระทำกิจต่างๆ แม้จะได้เขียนไว้วันเดี๋ยวนั้นในตอนที่ว่าด้วยผู้บรรลุนิพพาน ก็ยังไม่พอเพราะถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ ที่นี้ทำใจละ จะเขียนไว้ให้เป็นพิเศษ ก็ต้องทำออกมาเป็นบทความประกอบ จึงเกิดบทความประกอบที่ละบทๆ รวมเข้าก็เป็นหลายบท ซึ่งบทความประกอบเหล่านี้ก็จะพาดพิงไปถึงพระอรหันต์ เรื่องนิพพาน เรื่องวิมุตติในแง่ใดแง่หนึ่ง

ถาม : ที่นี้ในแต่ละบทที่ท่านเจ้าคุณเขียนไว้ในบันทึกท้ายบทว่า จะอ่านบทไหนก่อนก็ได้ เพราะว่าสมบูรณ์ในแต่ละบท

ตอบ : อ้อใช่ ว่าอย่างนั้นเพราะไม่จำเป็นจะต้องตามลำดับ อาตมาตั้งลำดับเรื่องนี้ เอาหลักวิชาเป็นเกณฑ์ ไม่ถือเอาผู้อ่านเป็นเกณฑ์ เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ลำดับความยากง่าย จึงได้เน้นไว้ บอกว่าไม่จำเป็นต้องอ่านตามลำดับบท เพราะตามลำดับที่ถือหลักวิชาเป็นเกณฑ์นั้น เมื่อตั้งตามแนวอริยสัจ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หรือใช้ชื่อสมัยใหม่เป็นชีวิตคืออะไรเป็นต้นไป และจัดเนื้อหาเข้าตามลำดับอย่างนั้น บทที่ยากอาจจะมาอยู่ตอนต้น เช่นบทว่าด้วยปฏิจกสมุปบาท ซึ่งถือว่ายาก

จะเป็นบทที่ 4 ที่นี้ถ้าอ่านมาตามลำดับก็จะมาเจอบทที่ยากๆ ก่อน แม้แต่บทที่ 2 ที่ 3 ก็ไม่ใช่จะง่ายนัก เพราะฉะนั้นถ้าอ่านไปตามลำดับก็อ่านในแง่ของนักศึกษาตามหลักวิชาแท้ๆ เป็นแบบวิชาการ แต่สำหรับผู้อ่านทั่วไปอาจจะไม่เหมาะจึงบอกว่าให้ไปเลือกอ่านเอาบทที่สนใจ แล้วโดยมากก็จะจบในตัว

ถาม : มีบทไหนใหม่ครับ ที่ท่านเจ้าคุณคิดว่าควรอ่านเป็นพิเศษ

ตอบ : อาตมาคิดว่า บทสรุปซึ่งเป็นบทสุดท้ายอาจจะถือเป็นบทเริ่มต้นก็ได้ แต่อาจจะมีส่วนตอนที่ว่า ถ้าไม่อ่านบทอื่นก่อนอาจจะงงก็ได้ เพราะไปเทียบอริยสัจกับปฏิจกสมุปบาท ดังนั้นในแต่ละบทเช่นอย่างบทสรุป ก็ไม่จำเป็นจะต้องอ่านหมดทั้งบท ส่วนที่เป็นเรื่องของหลักวิชาแท้ๆ ที่ต้องการแสดงหลักฐานอะไรต่างๆ ให้ชัดเจนในแง่หลักวิชา อาจจะจำเป็นสำหรับผู้ศึกษาในแง่หลักวิชาจริง ๆ แต่ผู้ที่ต้องการอ่านความหมายและเนื้อหาสาระทั่วๆ ไป ก็ข้ามไปได้เลยไม่จำเป็นต้องอ่าน เช่นในบทสรุปตอนต้นๆ ก็ข้ามไปได้เลย อาจจะอ่านตั้งแต่คำอธิบายอริยสัจไป อย่างนี้ก็ใช้ได้ เพราะฉะนั้นไม่จำเป็นว่าจะอ่านบทไหนก่อน แม้แต่ในบทเดียวกันก็เลือกอ่านตอนที่ เป็นคำอธิบายทั่วๆ ไปก่อนก็ได้

นอกจากบทสรุป อาจจะอ่านบทว่าด้วยแรงจิตใจ คือเรื่องตัณหา และฉันทะ อาตมาก็ถือว่า เรื่องนี้สำคัญมาก บทความประกอบต่างๆ อาตมาว่าดีทั้งนั้น เพราะเป็นบทที่จับในตัวของสันตพวักด้วยศีลกับเจตนารมณ์ทางสังคม บทว่าด้วยอิทธิปาฏิหาริย์และเทวดา บทว่าด้วยกรรม แล้วกับบทว่าด้วยโยนิโสมนสิการ บทเกี่ยวกับมรรค อะไรพวกนี้ อาจจะเป็นเรื่องที่น่าเน้นในยุคสมัยปัจจุบันก็ได้ การที่เขียนบทความประกอบก็เพราะว่า เมื่อพูดกระทบพาดพิงเกี่ยวกับเรื่องพระอรหันต์ เรื่องวิมุตติแล้ว เห็นว่าอะไรเป็นเรื่องที่สำคัญในยุคสมัยปัจจุบัน ก็ยกมาแยกเขียนเป็นบทความประกอบไปแต่ละบทๆ อาตมาก็พูดเท่าที่นึกออก ความจริงก็ต้องดูในหนังสืออีกทีหนึ่ง

ถาม : ระหว่างที่อยู่อเมริกา ท่านเจ้าคุณมีแหล่งที่จะอ้างอิงบริบูรณ์ไหมครับ

ตอบ : พูดได้ว่าโอกาสอันน้อยอยู่พอสมควร ประการแรกบันทึกหลักฐานที่มาจากต่างๆ ส่วนมากอาตมาก็มีติดตัวอยู่แล้ว และที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดนั้นก็ห้องสมุดใหญ่ มีพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทยครบชุด และมีรถรถกอล์ฟซึ่งพิมพ์ที่เมืองไทยในรัชกาลที่ 6 แต่อยู่ในสภาพที่ดี เพราะที่นั่นเขามีระบบการรักษาด้วยการปรับอุณหภูมิเป็นต้น หนังสือรถกอล์ฟต่างๆ ซึ่งพิมพ์ครั้งเดียวกัน

ที่เมืองไทยเรานี้ส่วนมากผูกหมดแล้ว ตัวอย่างอรรถกถา อังคุตตรนิกาย มโนรปฎิณี และอรรถกถาที่มโนกาย สุมังคลวิลาสินีของเรานี้แม้แต่ที่เก็บอยู่ในโรงพิมพ์ มหามกุฏฯ ก็หมดแล้ว จับก็ยาก มันจะหักจะขาดอยู่เรื่อย เข้าปกแข็งไม่ได้จะหลุดเป็นกระเบื้อง แต่ที่หอสมุด ไร่เด้นเอร์ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เขาเข้าปกแข็งไว้ อย่างดี ยังอยู่ในสภาพที่ใส่ได้ดังตามปกติ พระไตรปิฎก อักษรไทยที่นั่นก็มีครบ พวกนักศึกษากับอาจารย์ที่ สอนพุทธศาสนาด้วยกันเขาไปช่วยกันยืมพระไตรปิฎก บาลีอักษรไทยจากหอสมุดขามาให้ตั้งไว้ใช้ที่กุฏิที่พัก ก็เลือกเอาเล่มที่ต้องการ ราวครึ่งหรือก่อนชุด ส่วน มากก็พระสูตรทั้งหลายเอามาไว้ใช้ประจำตลอดเวลาที่ อยู่ที่นั่น ส่วนในการตรวจสอบพระไตรปิฎกฉบับแปล ภาษาไทย บางทีก็โทรศัพท์ไปวัดไทยที่นิวยอร์ก ซึ่ง ห่างออกไปเพียง 300 กม. ที่นั่นก็มีพระไทย ขอให้ ท่านช่วยไปดูเล่มของวัดให้ จึงนับว่ามีสภาพแวดล้อม ต่างๆ ช่วยได้พอสมควร อุปสรรคจึงไม่มากนัก แต่ อุปสรรคการค้นส่วนตัวเท่านั้นที่จะน้อยกว่าอยู่ที่นั่น แต่ ก็ไม่ถึงกับติดขัดเท่า เรียกว่าพอแก้ไขสถานการณ์ได้

ถาม : กลับมาที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึงดัชนีนะครับ ไม่ทราบ ว่าเป็นอย่างไร ยังไม่ให้เห็น

ตอบ : ดัชนีนี้ ก็เป็นส่วนที่ต้องการจะให้รวมอยู่ในเล่มใหญ่ เล่มเดียวด้วย จึงได้ร่างรอเพื่อให้ออกมาในรูปเล่มที่

สมบูรณ์ แต่ว่าหนังสือนี้ล่าช้ามานาน รอกันแล้วรอกันอีก เลื่อนเวลาแล้วเลื่อนเวลาอีก จะรอนานก็คงจะ ช้ามากเกินไป นอกจากนั้นโรงพิมพ์ก็ได้ทำสัญญากำหนด เขตพิมพ์เสร็จไว้ และได้เลื่อนกำหนดกันครั้งหนึ่งแล้ว จะเลื่อนอีกก็ไม่เหมาะ ผลที่สุดก็เลยต้องตัดปัญหา แยกออกไป ดัชนีนี้ก็เป็นเรื่องใหม่ เพราะมันยาวมาก เป็นดัชนีแบบพิศดารในแง่หนึ่งเหมือนกับว่าเป็นสรุป ความด้วย คือไม่ใช่เฉพาะมีแต่คำแล้วกับบอกว่าค้นได้ที่ หน้าไหน แต่มันบรรยายด้วย ว่าคำนั้นในแง่ที่มีใจ ความหรือเนื้อหาสาระอย่างนั้น ๆ อยู่ที่ไหน ซึ่งคำ บรรยายนั้น ถือได้เหมือนกับเป็นคำสรุปสั้น ๆ

ถาม : ดัชนีนี้ยาวกี่หน้า และจะพิมพ์ออกมาเมื่อไร

ตอบ : ยาว 125 หน้า แล้วมีคำชี้แจงอีกหน้า ก็เป็น 126 หน้า ในเรื่องการพิมพ์ สรุปข่าวและความเห็นจากท่านที่ เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ว่า ตอนนี้ คือหลังจากที่เล่มใหญ่ ออกไปแล้วก็มีปัญหาว่าเล่มดัชนีที่จะแยกต่างหากนี้ กว่าจะพิมพ์เสร็จออกมา เวลาจะห่างกันมาก เมื่อเวลา ห่างกันมากหนังสือเล่มใหญ่ก็ตัวเนื้อหา ก็คงได้มีการแจกจ่ายออกไปแล้วเป็นส่วนมาก หลายท่าน อาจจะไม่ทราบว่ามีดัชนี เช่นอาจจะไม่ได้อ่านที่ใน สารบาญว่าจะมีดัชนีด้วย บางท่านก็ไม่ค่อยสนใจว่าจะ ต้องใช้ดัชนี ถ้าพิมพ์ออกมาก็ต้องลงทุนมาก เมื่อไม่มี ผู้ที่จะมารับซื้อไปหรือมารับไปน้อยก็จะมีหนังสือเหลือ เปล่ามากมาย ในระยะหนึ่งก็เลยรั้งรออยู่ คงจะพิจารณา ว่าจะพิมพ์หรือไม่ อาจจะรอไว้พิมพ์พร้อมกับเล่มใหญ่ที่ จะพิมพ์ต่อไปคราวที่ 2 ก็ได้ แต่ว่าล่าสุดได้ทราบว่า เวลานี้อาจารย์ระวี ตกลงว่าจะพิมพ์แล้วโดยไม่รอเวลา ต่อไป

ถาม : ท่านเจ้าคุณเคยเขียนเกี่ยวกับเรื่องอริยวินัยไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ว่าอาจจะต้องเขียนต่างหากอีกเล่มหนึ่งนั้น จะเขียนออกมาในทำนองไหน ต่างจากเล่มนี้อย่างไร แล้วก็มีทางที่จะเอาเนื้อหาอะไรต่าง ๆ ไปรวมไว้ใน เล่มใหม่หรือเปล่า เพื่อให้เล่มนี้มีขนาดเท่าเดิม

ตอบ : ก็เล่มใหม่นี้ลักษณะมันต่างกันนี้ ที่คิดจะเขียนอริยวินัย นั้นก็ออกไปในแง่สังคม แต่เล่มเดิมนี้ว่าด้วยแง่หลักการ ซึ่งยังต้องการเขียนขยายในบางแง่บางมุม มันก็ยังอยู่ ในเล่มนี้ มันเข้ากับเล่มโน้นไม่สนิท ส่วนเล่มโน้นเคย วางโครงไว้เดิมในแง่ของภาคประยุกต์ หลังจากที่อยู่ตามา เขียนทั้งท้ายไว้ในพุทธธรรมเล่มเก่าว่าจะมีภาค 3 ภาค 4 อาจารย์สุลักษณ์ก็นับมันดีไว้เลย ว่าให้เขียนต่อ ภาค ประยุกต์นี้วางโครงเรื่องไว้มากแล้ว แต่ยังไม่ได้เขียน เนื้อหาอาจจะออกมาในอีกรูปแบบหนึ่ง เช่นในรูปของ

เศรษฐกิจเป็นบทหนึ่งหรือตอนหนึ่ง ในรูปสังคม การเมืองหรือการปกครองเป็นตอน ๆ ไป กว้างโครงไว้เตรียมเนื้อเตรียมแนวอะไรต่าง ๆ ไว้มากที่สุดทีเดียว ที่นี้ถ้าหากจะเอามาเข้ากับเรื่องอริยวินัย ก็อาจจะจัดเข้ากันได้ รวมเป็นเล่มที่เรียกว่าอริยวินัย หรืออาจจะเปลี่ยนชื่อได้ภายหลัง

ถาม : ท่านเจ้าคุณนอกจากจะแสดงหลักแล้วนี้ จะพูดถึงปัญหาปัจจุบันด้วยหรือไม่

ตอบ : สำหรับเล่มที่ออกมาแล้วนี้ แทกรกไปนิดหน่อยแต่ไม่มาก เช่นบางตอนพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจ ก็พูดในแง่หลักการเท่านั้น แล้วก็บอกว่า ยังไม่วินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะยังไม่อยู่ในขอบเขตของหนังสือ แต่ในเล่มประยุกต์หรืออริยวินัยนั้น คงต้องพูดถึงมาก

ถาม : อย่างเศรษฐกิจนี้จะกล่าวถึงในแง่หลักการ จะพูดถึงสภาพชุมชนในอินเดียอะไรอย่างนี้หรือเปล่า

ตอบ : อันนั้นจะต้องพิจารณารายละเอียดก่อน ยังไม่แน่ว่าจะไหวไหม จะเขียนพิสดารจัดมันก็ยาวเกินไปอีก ต้องดูสัดส่วนความเหมาะสม อาจจะต้องพูดโยงบ้าง อาจจะไม่ยาวนานนัก แต่โดยมากก็จะพูดถึงเรื่องปัจจุบัน จุดเน้นจะอยู่ที่การนำไปใช้ประโยชน์ ให้เข้ากับชื่อว่าประยุกต์ ถ้าจะอ้างความเดิมในอดีต ก็เป็นเพียงส่วนประกอบเพื่อที่จะนำไปใช้ประโยชน์ แต่ไม่ได้มุ่งไปในแง่เป็นวิชาการ มองประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่จะเน้นเนื้อหาวิชาการทางประวัติศาสตร์

ถาม : ในการเขียนเล่มใหม่นี้ท่านจะต้องใช้ข้อมูลมากขึ้นใช่ไหมครับ

ตอบ : ถ้าเขียนเล่มใหม่นี้ต้องอ่านหนังสือสมัยใหม่มาก เพราะเป็นภาคประยุกต์ เน้นอนเลียดถ้าเป็นภาคประยุกต์ต้องศึกษาความคิดอะไรต่ออะไรใหม่ ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้

ถาม : แนวหนังสือที่เวลานี้ท่านเจ้าคุณสนใจที่จะอ่าน เป็นแนวไหนบ้างครับ

ตอบ : อาตมาอยากจะศึกษาแทบทุกอย่าง ถ้ามีเวลา แต่รู้สึกว่าคงจะเป็นไปไม่ได้ จึงน่าจะเน้นในแง่ว่า อะไรที่จะมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เพราะมันเป็นภาคประยุกต์เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์แก่คน แก่สังคมอะไรต่าง ๆ ก็ต้องมองพ่วงไปในแง่การใช้ประโยชน์ ต้องมองดูปัญหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์หรือปัญหาที่สัมพันธ์กับปัจจุบัน มองดูสภาพการณ์ แนวโน้มของสังคม แนวความสนใจของมนุษย์ปัจจุบัน เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ต้องเข้ามาในข่ายของการพิจารณา ถ้าเรามองในแง่สังคมไทยที่จะพัฒนาต่อไป หรือว่าจะแก้ปัญหาของสังคมไทย อาตมาก็มีความเห็นว่า หนึ่ง จะต้องรู้พื้น

ฐานของตัวให้ได้ ซึ่งหมายถึงพื้นฐานของสังคมไทย นี่ก็เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งอาตมาก็มีความสนใจและก็ได้พูดได้แสดงความเห็นมาบ้าง แต่ก็ยังมีเรื่องที่ต้องศึกษาอีกไม่น้อย อีกด้านหนึ่งก็คือว่าต้องรู้เท่าทันความคิดและสภาพการณ์ของสังคมที่เมืองไทยเดินตาม ที่จะแสดงให้เห็นทางที่จะมุ่งไปข้างหน้าของสังคมไทย อะไรที่น่าหน้าอยู่ เราต้องตามให้ทัน ไม่ใช่ไปตาม แต่รู้ตามและรู้ทัน (ถ้าไม่ใช่รู้หน้า) ยกตัวอย่างเช่นปัจจุบันนี้แนวทางของสังคมไทยอันหนึ่งก็คือ ได้ตามอย่างตะวันตกมา โดยเฉพาะอเมริกัน นี่ถือเป็นแบบอย่างมาก แล้วคนก็ยังตื่นเต้นที่จะทำตาม เราก็ต้องรู้เท่าทันแนวความคิด สภาพการณ์ ปัญหา ข้อดีข้อเสีย อะไรต่ออะไรของตะวันตก มาพิจารณาประกอบในการแก้ปัญหาของไทย

ถาม : แล้วเกี่ยวกับประเทศทางที่สอง อย่างจีน รัสเซีย หรือทางที่สามอย่างอื่นล่ะครับ

ตอบ : เราก็คต้องศึกษามากขึ้น ศึกษาทั้งหมด ต้องแบ่งงานช่วยกันศึกษา แต่อย่างน้อยที่ปฏิเสธไม่ได้คือ เราต้องเอาสภาพความเป็นจริงปัจจุบันก่อน อย่างปัจจุบันสังคมไทยนี้ คนส่วนใหญ่นิยมตะวันตก นิยมอเมริกา แล้วพยายามตามอยู่ใช่หรือไม่ เมื่อทำตามอยู่เป็นสภาพความจริงนี้ ต้องศึกษาเขาเลย จะในแง่ปัญหาในแง่บทเรียนก็แล้วแต่ ซึ่งจะต้องนำมาใช้ประโยชน์ให้ได้ เห็นจุดอ่อนในแง่ไหน จุดดีในแง่ไหน เราตามถูกตามผิด หรือว่าบทเรียนของเขาอะไรเอามาใช้ให้ได้ แม้แต่คนที่สนใจแนวความคิดแบบสายพวกจีน พวกรัสเซีย ก็ต้องมองสายอเมริกัน สายตะวันตกให้กระจ่างเสียก่อน เพื่อให้รู้ปัญหาชัด

ถาม : แล้วเกี่ยวกับการที่พบปะสนทนากับปัญญาชนที่ศึกษาแนวทางต่าง ๆ ท่านเจ้าคุณจะเปิดโอกาสอย่างไร

ตอบ : ดอนนี้ก็ยังไม่ได้สนทนากับใครมากมายเท่าไร เป็นไปโดยเหตุการณ์บังเอิญบ้าง ประจวบเหมาะบ้าง ได้คุยกับคนรุ่นใหม่บ้าง ก็อาจจะได้เห็นแนวความสนใจและได้รู้ปัญหาอะไรบางอย่าง แล้วก็คุยกับพวกฝรั่งที่มาจาก ในเมื่อเขาจะมาวิจัยเรื่องเมืองไทย แต่ส่วนมากเป็นเรื่องที่เขาจะมาเอา เขาจึงเป็นฝ่ายถาม โอกาสที่เราจะได้ถามเขาก็ไม่มากนัก แต่ในเมื่อเขามาถามปัญหาเราก็ได้เรียนรู้ความสนใจและปัญหาของเขาไปในตัว

ถาม : ขอเรียนถามต่อไปถึงสภาพการศึกษาหรือวงวิชาการพุทธศาสนาในเมืองไทยเป็นอย่างไร เห็นมีฝรั่งเข้ามาศึกษา อยากจะให้ท่านเจ้าคุณแสดงความเห็นในเรื่องนี้สภาพการศึกษาทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะวงวิชาการเวลานี้

ตอบ : หมายถึงอย่างไร ที่ไหนบ้าง

ถาม : อย่างมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือว่า สถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ

ที่พยายามศึกษาอย่างเป็นวิชาการ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว
ท่านเห็นว่าน่าพอใจหรือไม่อย่างไร

ตอบ: อันนี้อาตมาก็ยังไม่ได้ติดตามทั่วพอที่จะลงความเห็น
อะไรนะ แต่ก็มีความรู้สึกอยู่บ้าง เช่นในแง่ของการ
ศึกษารู้เท่าทันสังคมตะวันตก อาตมาว่าเรายังมีน้อย
มักจะเพิกนในการคอยตามเขา คนของเราไปเรียนต่อ
เมืองนอก เวลาทำวิทยานิพนธ์วิจัยอะไรต่าง ๆ เรามัก
จะกลับมาทำเรื่องของเร แต่อาตมานึกอยู่และก็ชอบ
พูดอยู่ว่าน่าจะมีการแบ่งคนของเรา พวกหนึ่งให้ศึกษา
เรื่องของเร ซึ่งในแง่พื้นฐานนี้จำเป็น แต่อีกด้านหนึ่ง
ก็ต้องมีพวกที่ไปศึกษาวิจัยเรื่องสังคมตะวันตกด้วย
เหมือนอย่างที่เราวิจัยสังคมไทย เราวิจัยแต่เรื่อง
ของเรา เราไปทำวิทยานิพนธ์ให้เมืองนอก มันก็ไป
สนใจฝรั่งเขา เพราะฝรั่งเขาอยากรู้ เขาเองก็ต้อง
ลงทุน คนของเขาก็มาวิจัยอยู่ เสร็จแล้วมีพวกเราช่วย
ด้วยเขาก็ยังได้ประโยชน์ใหญ่ เขาก็ได้รวบรวมสรรพ
วิชาไปไว้ที่เขา เคียงวันเราก็มักจะพูดกันว่า จะศึกษา
ประวัติศาสตร์ไทยจะศึกษาเรื่องเมืองไทย เคียงวันก็
ต้องไปทำปริญญาที่มหาวิทยาลัยอเมริกัน คือเขารว
รวมเรื่องของเราไว้มากแล้ว เขาก็จะกลายเป็นแหล่ง
ศูนย์กลางของวิชาการเหล่านี้ แม้แต่เรื่องของเรเอง
เขาก็ได้ทั้งจากที่เขาวิจัย ทั้งที่เราไปเรียนที่เขาแล้วก็
มาวิจัยเรื่องของเรให้เขา ว่ากันในเรื่องนี้ก็เหมือนกัน
พวกเราที่สะดวกที่ทำเรื่องของเร ก็ง่ายขึ้น ในแง่หนึ่ง
แต่ก็อยากจะให้มีส่วนหนึ่งที่ไปวิจัยสังคมฝรั่ง ฝรั่ง
อาจจะวิจัยเรื่องของเรไว้มาก แต่อาตมาว่าถ้าเราไป
วิจัยเรื่องของเขาเราอาจจะได้แนวคิดต่างไปบ้างก็ได้
เพราะว่าเราเป็นคนนอกที่ไม่มอง เขาเป็นคนนอกมา
มองเราก็ได้ให้ความคิดอะไรที่แปลกพิเศษ เราก็ก็นึก
มองเขาบ้าง อาตมาว่าเมื่อเราหย่อนใจในแง่เราก็น่าจะมี
การเห็นขึ้นมามีบ้าง วิจัยสังคมฝรั่งดู วิจัยตั้งแต่พื้นฐาน
ของสังคมของเขา ควรจะรู้ไว้ทั้งนั้น โดยเฉพาะอันไหน
ที่มันเกี่ยวข้องกับสังคมไทยมาก เอาอันนั้นเป็นพิเศษ
โดยสัดส่วนกับเวลาและเรี่ยวแรงกำลังของเรา อันไหน
ที่เกี่ยวข้องกับเรามาก เมื่อเรามาใกล้กันน้อย เราก็ก็นึก
นั้นก่อน

ถาม : เกี่ยวกับสภาพของการศึกษาของไทยเราเองล่ะครับ

ตอบ: อันนี้อาตมาว่าในวงการการศึกษาเองก็ยังขึ้น ๆ กันอยู่
โดยเฉพาะความใฝ่รู้ยังไม่มาก อาตมาได้ยินผู้ที่ทำการ
วิจัยทำการค้นคว้าเอง มักจะบ่นทำนองว่า ที่เราทำ ๆ
กันนี้ก็ทำพอให้มันเสร็จ ๆ ไปตามข้อกำหนดของ
มหาวิทยาลัยว่าต้องมีวิทยานิพนธ์ออกมา ทำให้มัน
เสร็จทันก็แล้วกัน คนของเรามักมีเหตุป็นอะไร

หลายอย่างซึ่งอันนี้อาตมาว่าเราเสียเปรียบฝรั่งมาก
มองในแง่หนึ่งเราอาจจะบอกว่าฝรั่งมีพื้นฐานในความ
ใฝ่รู้มากอยู่แล้ว ก็อาจจะจริง เช่นการที่ว่า
พยายามแสวงหาความรู้ตั้งใจทำวิทยานิพนธ์จริง ๆ จัง ๆ
พยายามเข้าถึงแหล่งนี้ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งก็ถือกำลัง
ทรัพย์ ฝรั่งมาเมืองไทยนี้ทุนที่ได้ สมมุติถ้าจะวิจัยใน
เมืองฝรั่งเองก็คงไม่สะดวกสบายเท่าไร แต่พอเขามา
วิจัยเมืองไทยนี้ เงินที่เขาได้นั้นมาใช้ในเมืองไทยได้
นานสบายเลย ซึ่งอาจจะจะเป็นเครื่องหนุนให้เขาอาจจะ
อยากอยู่นาน ๆ ด้วย และเขาก็มีโอกาสที่จะทำได้อย่าง
มากมาย เช่นว่าเขามาแล้วเขามักทุนแก่นั่นเหลือเฟือ เขา
อาจจะมาจ้างคนไทยเราให้เป็นผู้ช่วยเขาอีก เขาก็ได้
กำลังเพิ่มในการที่จะทำวิจัยนั้น ได้ข้อมูลอะไรต่ออะไร
ก็มาก เงินเขามาก แล้วมาทำให้เงินน้อย ทุนที่จะใช้
ได้ปริมาณเท่านั้นในประเทศของเขา เมื่อมาเมืองเรามัน
ใช้ได้ปริมาณงานมากเหลือเกิน มีกำลังคนเข้ามา
ช่วยได้อีก สมมุติว่าเราไปทำงานวิจัยเมืองเขาที่เราแย
เราเอาเงินที่ไหนไปวิจัยล่ะ นี่เราเสียเปรียบ แต่อาตมา
ว่ามันเป็นเรื่องของจุดมุ่งอย่างหนึ่ง ซึ่งในแง่รัฐอาจ
จะต้องมีนโยบาย เช่น วางนโยบายเกี่ยวกับการศึกษา
ว่าเราจะต้องรู้อะไรบ้าง ถ้ามองในแง่มาแข่งขันบ้าง
เราจะต้องมีจิตสำนึกตั้งจุดมุ่งว่า ประเทศของเราจะ
ต้องเจริญก้าวหน้าให้ดีกว่าเขา อันนี้อาจจะถือเป็นกิเลส
แต่เป็นกิเลสชั้นละเอียด ขึ้นมานะที่พระอนาคามีก็ยังมิ
ใช้ใหม่ แต่ว่าอนาคามีก็ต้องมีน้อย ๆ หน่อย มีมานะ
กิเลสชั้นสูงนี้แล้ว จะได้ลดกิเลสตามหาอย่างหายาบ ๆ
คำ ๆ ที่ชอบตามรับความพึงเพื่อหุรหามัวเมาของเขา
ลงได้บ้าง เอากิเลสชั้นสูงมาเร้าฉันทะและความเพียร
พยายามในทางที่ดี (แต่ก็ต้องเตือนอย่าไว้ด้วยว่าเอามานะ
ละเอียดชนิดที่เป็นทางผ่านแก่ฉันทะเท่านั้น ไม่ใช่
มานะหายาบแรงที่ยกตน ดูถูกเขา กลายเป็นอดมานะไป)
ในเมื่อปลุกฉันทะกันดี ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ไม่ได้ก็
ควรต้องใช้กลวิธีมาปลุกอย่างนี้ เป็นการสร้างจิตสำนึก
รวมของสังคม จะได้ลดความขัดแย้งซึ่งระหว่าง
กลุ่มระหว่างบุคคลลงไป ควรจะตั้งจุดมุ่งหมายกันเลย
ว่า ประเทศเราจะต้องนำเขาให้ได้ในเรื่องอะไรบ้าง
ไม่ใช่มาวางจุดมุ่งหมายจะแก้ปัญหอย่างเดียว แต่ต้อง
มองในแง่บวกด้วย จะต้องนำในเรื่องอะไรบ้าง

ถาม : ในวงการศิลปะอย่างคุณอังคาร กัลยาณพงศ์ ก็พูดไว้
ว่าเมืองไทยสามารถให้อะไรบางอย่างแก่โลกนี้ได้ ซึ่ง
ชาติอื่นจะให้ไม่ได้ เพราะเรามีมรดกหรือเรามีศิลปในที่
มีฝีมือทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ ที่นี้เฉพาะวงวิชาการ
เรามีอะไรที่พิเศษหรือที่ชาติอื่นจะได้รับมารับประโยชน์

ที่เราจะให้แก่วงการวิชาการของโลก

ตอบ : นี่ตรงกับความคิดอาตมาเลย ว่าเราต้องนึกในแง่ที่ว่า เรามืออะไรที่จะให้แก่อารยธรรมของโลก ซึ่งเรามีความ มั่นใจในตัวเอง นี่แหละจะเป็นความภูมิใจในตัวได้ ที่นี้ถ้าเรามองในแง่นี้แล้ว เราอาจจะจับจุดได้ถูกขึ้น เพราะว่าถ้าเราจะไปตามหรือไปนิยมในสิ่งที่ตะวันตก นิยม เราก็เป็นแต่ผู้ตามอย่างเดียว แล้วเราก็ไม่สามารถ จะเป็นผู้นำในด้านนั้นด้วย เราเองมืออะไรที่จะให้แก่อารยธรรมของโลกได้นี้สำคัญ เราต้องเน้น ที่นี้จะทำ ถึงขนาดนั้นได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบในแง่ไหนบ้างก็ ต้องสำรวจดูตัวเอง เริ่มตั้งแต่พื้นฐานในใจเลย พื้นฐาน ในจิตใจที่มีหลักของตัวเอง ทำไมเราจึงตื่นตามฝรั่ง เห็นฝรั่งมืออะไรแปลก ๆ เราก็ตื่นกันไปเรื่อย ๆ แม้แต่ เขามีข้อบกพร่องอะไรก็ไม่มอง เรามองข้ามไป แล้วก็ ถือว่าอะไรที่เป็นของเขาเป็นต้องดี อันนี้เป็นเพราะอะไร แสดงว่าในจิตใจของเราไม่มีหลักที่จะทำให้เกิด ความภาคภูมิใจในตัวเอง เริ่มตั้งแต่ไม่รู้จักพื้นฐานเดิม ของตัวเอง

นึกถึงตัวเองอาตมาเมื่อเล็ก ๆ ยังเป็นเนร (นี่ เป็นความคิดเมื่อสมัยเป็นเด็ก ๆ) มักจะมีความคิดเป็น ความรู้สึกอ้อม ๆ เป็นกำลังใจอยู่เสมอ ๆ ว่า เราคนไทย จะต้องทำอะไรให้ดีกว่าฝรั่งญี่ปุ่นและฝรั่ง นึก อย่างนั้นติดใจอยู่เรื่อย แต่ไม่ใช่ในทางก้าวร้าวเลยนะ เป็นไปในทางที่ว่าจะต้องทำอะไรที่เป็นความเจริญก้าวหน้า และก็ไม่ใช่มีแต่ความรู้สึกน้อยอย่างเดียว ในวัยนั้น จะมีคตินิยมโดยเฉพาะพุทธภณิตหลายบทที่ใจชอบ โดยเฉพาะบทที่เด่นชัดอันอยู่ในความจำ ก็คือบทว่า อุตตมัม ทมยนุตติ ปญฺหิตตา (บัณฑิตย่อมฝึกตน) อย่างไร ก็ตามเกี่ยวกับความรู้สึกนี้ ตอนนั้นมันเป็นความรู้สึก แบบเด็ก ๆ ไม่ใช่เป็นคุณธรรมบริสุทธิ์ เมื่อมาถึงเวลานี้ มันก็ไม่ใช่เป็นเรื่องของการแข่งขันแล้ว ความรู้สึก นั้นมันผ่านไปแล้ว แต่มันอาจจะเหลือเป็นความรู้สึกแฝงอยู่ลึก ๆ ก็อาจเป็นได้ อาจจะแฝงอยู่กลายเป็น แรงส่งมาแต่ไกล ๆ ในเวลาเขียน พุทธธรรม หรือทำงาน ต่าง ๆ จะมีแรงส่งนี้อยู่บ้างหรือเปล่านั้นไม่ทราบ อาจจะ มีก็ได้ แต่ถ้ามันก็แปรเปลี่ยนไปแล้ว เปลี่ยนไปในลักษณะ เป็นมาตรฐานอย่างสูง หรือมาตรฐานความดีเลิศที่จะ ต้องทำให้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม มีสิ่งหนึ่งที่ตัวเองสังเกต ได้เมื่อหวนกลับไประลึกถึงความรู้สึกนั้น คือในวัย เด็กนั้น เมื่อได้ยินเขาพูดถึงความเจริญความก้าวหน้า ของฝรั่งหรือญี่ปุ่น ใจไม่ได้ตื่นเต้นที่จะอยากมีหรือ อยากรับเอาสิ่งเจริญของเขา แต่เกิดความรู้สึกว่าสิ่งที่ เขาทำได้ เราก็ต้องทำได้ และต้องทำให้ดีกว่า

ถาม : ในแง่การมุ่งความเป็นเลิศ ไม่ว่าจะในแง่วิชาการหรืออะไรก็ตาม รู้สึกช่วงหลังเด็กไทยขาดมากทำให้คุณภาพ ของงานหรือว่าการศึกษาตกต่ำ ผมเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าสร้างขึ้นมาได้จะเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาสังคม หรือว่าในการทำอะไรก็ตาม

ตอบ : ความเป็นเลิศนั้นสร้างได้ เพราะเป็นของธรรมดา เป็น สิ่งปรุงแต่งในใจ เป็นแต่ที่เราจะคิดสร้างหรือเปล่า แล้วก็อยู่ที่ระบบการศึกษาด้วย รวมทั้งครูอาจารย์และ บัณฑิตต่าง ๆ ถ้ารุ่นครูอาจารย์ไม่มี เราก็ต้องมาตั้งจุด มุ่งหมายอันนี้กันขึ้น ซึ่งอาตมาก็ได้เน้นในแง่หนึ่งมัน ก็น่าตรงกันพอดีว่า เรื่องนี้ได้เป็นจุดเน้นอย่างหนึ่งใน พุทธธรรม คือในเรื่องว่าด้วยฉันทะ พูดถึงอาตมาเอง หลังจากความรู้สึกแบบเด็ก ๆ แล้ว ต่อมาก็มาปะทะ กับอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องที่มีผู้ว่าพุทธศาสนา ที่ว่าให้ ละตัณหาแล้วจะลดปัญหาได้อย่างไร พุทธศาสนานี้ทำ ให้คนอยู่เฉย เป็นคนเฉื่อยชา passive ไม่ active อะไร ต่าง ๆ เมื่อเจอเข้ากับคำกล่าวที่ว่าสังคมเมืองไทย อาตมา ก็รู้สึกสงสัยว่ามันจะอะไรกันแน่ ความรู้สึกแบบปก ป้องก็คงจะมี แต่อีกแง่หนึ่งก็คือการแสวงหาความ จริง จะต้องให้รู้ว่ามันอย่างไรกันแน่ ต้องค้นหว่าใน พุทธศาสนาที่มันเป็นจริงอย่างนั้นหรือเปล่า ถ้าหากว่า เป็นจริงอย่างนั้น ก็คงจะเป็นเรื่องไม่น่าพอใจ เราอาจ จะไม่สบายใจหรือไม่พอใจกับพุทธศาสนาก็ได้ ความ รู้สึกเหล่านี้ก็มีส่วนกระตุ้นการค้นคว้าอะไรต่าง ๆ ไป ด้วย หลักการเกี่ยวกับการแสวงหาความเป็นเลิศนี้ก็อยู่ ในเรื่องฉันทะนี้แหละ อาตมาเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ จะต้องเน้น แล้วก็เห็นว่าทั้งสองฝ่ายต่างก็พลาด ทั้ง ฝ่ายที่ดีและฝ่ายที่เป็นเหตุให้เขาดี ซึ่งมีส่วนที่ทำให้เขา ต้องดิ้นรนนั้น

ถาม : ตรงนี้ขอขยายนิดหนึ่ง คือผมก็รู้สึกว่าเวลาที่คนเขา ดำเนินพระนิสสหรือสามเณรว่ายากที่จะเอาดีได้ เพราะ ว่าไม่มีพื้นฐานการศึกษา หรือว่าขมขื่นพุทธ เช่น ใน มหาวิทยาลัยและที่อื่น ๆ ว่าไม่มีคนที่สนใจปัญหา บ้านเมืองได้อย่างจริงจัง ผมก็สงสัยว่ามันจะเป็นจริง ไปตลอดแค่ไหน

ตอบ : อันนี้อาตมาว่าเป็นปัญหาที่ต้องชี้แจงกันหลายชั้น เช่น อย่างในหมู่ขมขื่นพุทธเราก็เคยพูดกันถึงปัญหาเรื่องนี้ เหมือนกัน เคยพูดเรื่องเกี่ยวกับบทบาทหรือหน้าที่ ของชาวขมขื่นพุทธ ว่าควรจะทำอะไรในความเห็น ของอาตมาว่า ไม่ใช่สนใจเฉพาะเรื่องหลักธรรม แต่ว่า ต้องสนใจสถาบันด้วย พอสนใจสถาบันก็คือสนใจ สังคมไทยด้วย คือผู้ที่มาทำงานนี้ต้องถือตัวว่าทำหน้าที่ เป็นตัวแทนของชาวพุทธ อย่างน้อยก็ส่วนหนึ่งละ

เพราะฉะนั้น หนังสือไม่มีลักษณะแต่เพียงเป็นผู้เข้ามา แสวงหาทางแก้ปัญหาของตัวเอง ถ้ามาเป็นสมาชิกของชมรมแค่นั้นก็พอ คือเข้ามาแสวงหาสิ่งที่ช่วยตนเองแก้ปัญหาส่วนตัว แต่ถ้าจะเป็นกรรมการ แค่นั้นไม่พอ จะต้องเป็นผู้ที่ทำงานในฐานะตัวแทนของพุทธศาสนาในการช่วยแก้ปัญหาของมนุษย์ ในการที่จะนำธรรมะเข้าไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์ อันนี้เป็นเรื่องของ การเดินทางก้าวออกไป ไม่ใช่การรอรับ ปัญหาจึงเริ่มตั้งแต่ว่าผู้มาอยู่ในชมรมพุทธมีลักษณะนี้ไหม ถ้ายังอยู่ในขั้นแก้ปัญหาของตนเอง หรือเข้ามาเพื่อได้ทำกิจกรรมที่ตัวสบายใจเฉย ๆ แค่นั้นอาจมาว่าคงจะไม่พอ มันจะต้องมีส่วนที่ออกไป ทำอะไร ที่เข้าถึงจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนา ในฐานะที่ตนเป็นผู้ทำหน้าที่ของพุทธศาสนาต่อมนุษย์ ต้องทำอันนี้ด้วย และที่ว่าต้องศึกษาสถาบันก็หมายถึงอันนี้ด้วย เพราะว่าผู้ทำหน้าที่เหล่านี้ ต้องเข้าใจปัญหา รู้สภาพปัจจุบันที่เป็นอยู่ ปัญหาของศาสนา ปัญหาของสังคม ของมนุษย์ ปัจจุบัน ไม่งั้นจะไปทำหน้าที่ได้อย่างไร จริงอยู่ความมันในหลักธรรมต้องมี การที่ตัวเองได้รับประโยชน์จากศาสนาต้องมี และการที่ต้องรู้ปัญหาสภาพปัจจุบันที่ตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องแก้ไขก็ต้องมี ถ้ามีลักษณะอย่างนี้ ชาวพุทธก็สามารถจะมีบทบาทได้ แต่ถ้าไม่สร้างลักษณะเหล่านี้ชมรมพุทธก็ไม่ไปไหน จึงต้องวิเคราะห์เรื่องเหล่านี้ด้วย เริ่มตั้งแต่ว่าผู้ที่เข้ามาในชมรมพุทธมีความมุ่งหมายอย่างไร

ในด้านพระเณร ปัญหาก็มีหลายอย่าง เป็นเรื่องของชาวพุทธทั้งหมดที่จะต้องคิดกันด้วย เรายอมรับรู้สภาพปัจจุบันกันแค่ไหน เช่นว่าจะเอาอย่างไรกับพระเณรในปัจจุบัน ซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นผลผลิตของสังคมที่เป็นมา เราอาจจะเรียกว่าพระเณรตามประเพณีไทย หรือพระเณรของสังคมไทยเก่า ท่านควรได้รับประโยชน์จากพระศาสนาแค่ไหน และท่านควรจะทำให้แก่พระศาสนาและแก่สังคมแค่ไหน ในระยะนี้ท่านควรจะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนา และทำประโยชน์เพียงแค่ว่าด้านตรงตัวที่เราเรียกว่า passive จะพอไหม อาจมาเห็นว่าพระเณรจำนวนไม่น้อยในปัจจุบัน ถ้าท่านจะทำประโยชน์แค่บทบาทตรงตัว ใช้นิยามฝรั่งว่า passive ก็น่าจะพอใจแล้ว แล้วเน้นในแง่ให้ท่านได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนา ถ้าเราเข้าใจสังคมไทยดีพอ และตกลงกันได้ในเรื่องนี้ เราจะเข้าใจได้ว่าคำพูดของท่านที่พูดกันเสีย ๆ หาย ๆ ว่าพระเณรนี้มาเอาเปรียบสังคม มาเอาสถาบันพระ เอาวัดเป็นทางผ่าน ได้เล่าเรียนวิชาอะไรทำนองนี้ เป็นคำพูดที่ไร้สาระเพียงไร

และเราจะไม่คำนึงถึงเลย เราเอาเพียงแค่ว่าให้ท่านคุมตนเองให้อยู่ในขอบเขตที่งดงาม ไม่น่าเกลียดไม่เสียหาย หรือไม่เกินสมควรก็พอ ในหลักการทั่วไป อาตมาสนับสนุนให้พระเณรของสังคมไทยเก่า เอาวัดเป็นทางผ่านไปรับประโยชน์ แต่ขอให้มันเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเขา แล้วเราจะไม่กลัวว่าท่านจะไปอย่างไร

ในสังคมของเรายังมีวามนึกกันมากในแง่การเอาเปรียบซึ่งกันและกัน กลัวว่าฝ่ายโน้นมาเอาเปรียบฝ่ายนี้จะมาเอาเปรียบ ถ้านึกอย่างนี้สังคมไทยไปไม่รอด ควรนึกให้มากในแง่ว่าส่วนรวมจะได้ประโยชน์อย่างไร สังคมจะดีขึ้นได้อย่างไร จะแก้ปัญหาได้อย่างไร ใครจะทำประโยชน์อะไรได้บ้าง ต้องนึกในแง่นี้ ปัจจุบันนี้ไปกลัวการเอาเปรียบอะไรกันมาก เสร็จแล้วก็มีปัญหาอีกว่าเขาเอาเปรียบจริงหรือเปล่า แยกแยะวิเคราะห์กันจริงแล้ว อ้าวตัวเองก็ยังไม่ได้ดูตัวเองให้ชัดอีก เราจะตรวจสอบสำนักของแต่ละคน ในแง่มองตัวเอง ต้องกระตุ้นสำนึกในแง่ว่าเราจะไม่เอาเปรียบ เราไม่กลัวการที่เราจะเสียเปรียบ นี่สำหรับแต่ละคน เมื่อมองผู้อื่นมองสังคม ไม่ต้องกลัวเขาเอาเปรียบ ถ้ามองได้แบบนี้ จิตสำนึกส่วนรวมที่จะสร้างสรรค์สังคมเป็นไปได้ แต่ถ้ามองในแง่คนนั้นจะเอาเปรียบตัว กลัวจะเสียเปรียบ อย่างนี้จะก็ ไปไม่รอด การต่อว่ากันว่าเอาเปรียบในสังคมไทยนี้มีข้อสังเกต 2 อย่าง อย่างที่หนึ่งมักเป็นคำของคนที่มีองค์ผิวเผิน ไม่ได้ศึกษา ไม่รู้จักสังคมไทยจริง ว่าตาม ๆ เขาไป อีกอย่างหนึ่ง การสร้างจิตนิสัยเพ่งมองกลัวเขาเอาเปรียบ กลัวเราเสียเปรียบ จะสร้างผลกระทบให้คนในสังคมนั้นพยายามเอาเปรียบกันแล้วก็จะมีการเอาเปรียบกันจริง ๆ ดังนั้นจึงควรให้เป็นเรื่องของ การวิเคราะห์ทางวิชาการอย่างบริสุทธิ์ คัดแยความจริงเกี่ยวกับการได้เปรียบเสียเปรียบไว้อย่างเป็นกลาง ๆ ไม่ต้องด่ากัน แล้วการแก้ไขที่ถูกต้องพอดีจึงจะตามมาได้

สำหรับพระเณร เราจะต้องรับพวกนอกประเพณีไทยมาสร้างขึ้นใหม่อีกสายหนึ่ง ส่วนในสายที่มีมาเดิม เราอาจจะดึงส่วนหนึ่งมาเป็นประโยชน์ อาจมาเป็นส่วนหลักหรือเป็นแกน อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่จะต้องพูดกัน ต้องมีความเข้าใจสังคมไทยเป็นพื้นฐาน ก่อน พูดอย่างง่าย ๆ หมายความว่า ในระบบเดิมที่พระเณรที่เข้ามาบวชเรียนตามประเพณีไทย ท่านจะเลิกไปเราไม่ว่า ขอให้ได้มาเรียนมีความรู้วิชามีความประพฤติดีออกไปเถอะ ออกไปในสังคมเลย สภาพนี้เราแก้ปัญหากันไม่ตก ท่านเข้ามาแล้วเราปล่อยเลยเต็มที่ แต่เราพยายามตะล่อมเอาไว้เท่าที่ทำได้ เพราะยังเราไป

ขัดขึ้นกับสภาพความเป็นจริง ไม่จัดให้ต้องเสียใหญ่ ส่วนที่เราจะต่อเอาไว้ได้และคัดไว้ได้จากสายแรกนี้ จะเป็นส่วนหลักส่วนแกนอยู่ในสงฆ์ต่อไป ที่นี้อีกด้านหนึ่งเนื่องจากวิวัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของสังคม ปัจจุบันเอง จะทำให้คนมีการศึกษาหรือเมื่อโลกเข้ามา บวชแบบตั้งใจจริงอยู่ได้ยั่งยืน คนพวกนี้จะมาเป็น กำลังใหม่อีก เราเตรียมการศึกษาสำหรับพวกใหม่นี้ ให้ดีแล้วดึงจากสายเดิมมาร่วมกันเท่าที่อยู่ได้ ไม่ต้อง ไปกลัว ถ้ามองในแง่โอกาสประโยชน์ของสังคมเป็นหลัก เอาความดีงาม เอาการแก้ปัญหาเป็นประมาณแล้วจะ ช่วยได้ แต่ถ้ายังมีอยู่ในสภาพที่จะต้องคิดว่าต้อง เก่งกันอยู่อย่างในปัจจุบันนี้ ไม่เป็นทางแก้ปัญหา และจะสับสนเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น

ถาม : ที่ท่านเจ้าคุณบอกว่ากลุ่มใหม่ที่จะเข้ามาในพุทธศาสนา นี้ หมายถึงกลุ่มที่ยังไม่เคยบวช แล้วเราควรมุ่งให้มา บวช หรือในส่วนที่บวชอยู่แล้วแต่เราฝึกอบรมพิเศษ ขึ้นมา

ตอบ : อบรมพิเศษนั้นค่อยว่ากันอีกที ว่ากันถึงพวกที่เขาจะ บวชของเขาเองอยู่แล้วก่อน หมายถึงพวกคนสมัยใหม่ ที่เมื่อโลกมาบวช ไม่ใช่บวชตามประเพณีไทย ขณะนี้ ก็ถูกปล่อยปละละเลยอยู่แล้ว เราไม่ได้เอาใจใส่กับพวก เข้ามาใหม่แบบนี้เลย จนกระทั่งเกิดเป็นสำนักปลัดย่อย อะไรต่าง ๆ นี่ก็เป็นเพราะเราไม่ได้เอาใจใส่ ซึ่งเป็น เรื่องสำคัญ พวกที่เข้ามาแบบใหม่นี้ เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยนี้เอง พวกนี้จะบวชด้วยจุดมุ่งหมาย คนละแบบกับพระเถระสายเก่า ไม่เป็นไปตามประเพณี เดิม พวกนี้เราต้องให้การศึกษาต่างไปอีกแบบหนึ่ง ส่วนพวกที่บวชตามสายประเพณีไทยเดิม เราไม่ต้อง ไปหวังจากท่านมากนักในแง่ศาสนา แต่ควรหวัง ประโยชน์ในแง่สังคม ให้ตรงตามวัตถุประสงค์ของ ประเพณีไทยเดิมที่สร้างท่านขึ้นมานั้น และประโยชน์ ต่อสังคมจากตัวท่านนั้น เราควรจะหวังต่อเมื่อท่าน ผ่านระยะเล่าเรียนแล้วตกลงว่าอยู่ต่อหรือออกไปแล้ว ส่วนในระหว่างเวลาหน้านั้นบทบาทในทางสังคมที่ ท่านจะไปช่วยอะไรจริง ๆ จัง ๆ มากเราไม่ต้องหวัง พระเถระที่มาบวชตามประเพณีไทยได้เล่าเรียนศึกษา อยู่นี้ เพียงแต่ท่านได้ศึกษามันก็เป็นการช่วยแก้ปัญหา สังคมไปด้วยในตัวอยู่แล้ว เพราะว่าปัจจุบันนี้การพัฒนา ขนบของเรา ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษาหรืออะไรก็ตาม ต้องยอมรับว่าบกพร่องมาก เช่นว่า ในหลายถิ่นยังขาด แคลนโอกาสในการศึกษาอย่างยิ่ง คนไม่มีโอกาส เจริญก้าวหน้าสภาพเศรษฐกิจก็แย่ เด็กจากครอบครัว อย่างนั้นได้มาบวชเถระ เขาจะเริ่มได้โอกาสในการที่จะ

ได้ปรับปรุงตัวในการศึกษา ยกฐานะในทางสังคม เมื่อ เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ แล้ว ถ้าท่านเพียงแต่ประพฤติดี ไม่ให้เป็นปัญหา เราจัดการศึกษาให้ท่านที่ด้อยกว่าท่าน ไว้ ถ้าอยู่ได้ก็ดี อยู่ไม่ได้ก็ปล่อยท่านไป เมื่อท่านได้ เล่าเรียนศึกษา มันก็ช่วยแก้ปัญหาสังคมไปในตัว ท่าน ช่วยให้ถิ่นของท่านมีคนในถิ่นนั้นอย่างน้อยคนหนึ่งละ ได้มีโอกาสมาเล่าเรียนมีการศึกษาสูงขึ้น ถ้าท่านไม่ กลับไป ก็ปล่อยตามคำนิยมของสังคมในปัจจุบัน อย่าง น้อยระหว่างที่ท่านบวชเถระบวชพระ ท่านก็เป็นความ ภูมิใจของชาวถิ่นนั้น ท่านกลับไปบ้าน ไปช่วยให้การ ศึกษาท้องถิ่นบ้าง ไปช่วยทำงานในระบะที่ปิดเรียนบ้าง หรือสำเร็จการศึกษาแล้วระยะหนึ่งไปช่วยทำงานที่ บ้านในรูปเป็นพระ หรือนำเอาชาวกรุงเทพฯ ไปพบ คนบ้านท่าน นำคนที่บ้านท่านซึ่งไม่มีโอกาสได้รู้จัก แสงสว่างเข้ามากรุงเทพฯ อาจจะคิดมาเป็นเด็กเป็น ลูกศิษย์ได้เล่าเรียนเพิ่มขึ้นหรือว่าทำให้ชาวบ้านได้รู้จัก สัมพันธ์กับชาวกรุงเทพฯ ไร่ขึ้นมา มีช่องของท่านเยอะ พระนี่ก็เป็นตัวเชื่อมที่เป็นประโยชน์ในทางสังคม แม้ ท่านจะไม่ได้ทำอะไรที่เป็นการก้าวหน้าจริงจัง ประโยชน์นี้ แก่สังคมก็ยังเป็นไปเองตามบทบาทของพระโดยไม่รู้ตัว (แต่ถ้าเราให้การศึกษาที่ทำให้ท่านรู้คิด ท่านจะยังทำ ประโยชน์ได้อีกมากมาย) รัฐและองค์การเอกชนต่าง ๆ ลงทุนปีหนึ่งรวมกันมหาศาลเท่าใดในการพัฒนาแก้ ปัญหาขนบของสังคมไทย และได้ผลแค่ไหน แล้วลอง หันไปดูว่าพระศาสนาช่วยลดปัญหานั้นอยู่เยียบ ๆ อย่างไม่กระทบทุนของส่วนรวม คิดเป็นมูลค่ามหาศาล สักเท่าใด

ถาม : แล้วบทบาทที่จะเป็นในเรื่องกิจกรรมนี้จะรอไว้ก่อน หรืออย่างไร

ตอบ : ถ้าเราทำได้ก็ทำ แต่ถ้าทำไม่ได้มันก็ยังดี เราอาจจะ บอกว่าสำหรับพระที่มากในสายประเพณีไทยเดิมนั้นเรา ไม่หวังจากท่านมากนัก เอาแค่ให้ท่านทำบทบาทแบบ ทรงตัว เราก็อพอใจ แต่ที่น่าเสียดาย ขณะนี้แทนที่จะ ช่วยประคองเรากลับจะไปตัดทอนท่านอีกด้วย นี่ก็ เป็นเพราะไม่รู้คุณค่า ไม่เข้าใจ เป็นคนนอกวัฒนธรรม ไทย จึงได้แต่ติเตียนกัน ไม่รู้ว่ามิใช่ประโยชน์อะไรบ้าง

ถาม : ช่องทางในปัจจุบัน จากคุณภาพของบุคคลากรที่เป็น อยู่ พระเถระจะมีบทบาทในด้านกิจกรรมได้อย่างไรบ้าง

ตอบ : ในขณะนี้พระเถระบางส่วนก็ได้เริ่มกันบ้างแล้ว คือใน หมู่พระเถระเองก็ได้มีผู้ที่เกิดความตระหนัก รู้เกี่ยวกับ ปัญหาและการที่ตัวเองควรจะทำอะไรเพิ่มขึ้นบ้าง แต่ หวังมากไม่ได้ ยังอยู่ในวงจำกัด เพราะสภาพการศึกษา ก็เป็นอย่างที่เห็น ๆ กันอยู่ แต่ไม่ว่าเราจะต้องนอนใจ

นะ ก็ต้องทำไป ผู้ที่ใฝ่รู้อย่างที่แม้จะเรียนอยู่ในระบบแบบแผนเก่าแต่ท่านสนใจอ่านสนใจหาความรู้ก็มี ที่ท่านไม่สนใจก็แล้วไป เหมือนอย่างท่านที่เรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ท่านก็ได้ความคิดใหม่ ๆ และในเวลาเช่นนี้สภาพเช่นนี้ก็จะมีการทำอะไรที่เกินเลยล้ำเขตออกไปบ้าง ต้องเข้าใจ ถ้าท่านจะเลยไปบางที่ก็ต้องให้สติบ้าง บางที่ท่านก็มีความคิดใหม่ แต่ก็ยังห่วงเรื่องตัวเองอยู่ ฐိုးอะไรก็แสดงออกไป แต่จะทำอะไรก็ได้ไม่ได้เพราะตัวเองก็จะไม่ได้อยู่จริงจริง ในแง่หนึ่งก็ต้องมีผู้ให้สติ ในเมื่อจะไม่อยู่ตลอดไปจริงก็ควรจะรู้ว่าตัวเองก็ทำอะไรไม่ได้มาก บางทีก็ไปสร้างความขัดแย้งกับผู้ที่อยู่ในระบบมากเกินไปเลยกลับทำให้เสีย เป็นอุปสรรคแก่ผู้ที่มาในแนวทางของตนรุ่นต่อไป ก็จะต้องมองในแง่ของคนที่มาในสายเดียวกับเราในวันนี้ ข้างหน้า ต้องนึกถึงประโยชน์ของผู้ที่จะมาทีหลังด้วย ไม่ใช่มองแค่รุ่นตัวเองอย่างเดียว แล้วไปขัดแย้งเขาไว้ตัวเองออกไปก็หลุดพ้นจากปัญหา แล้วยังไปปิดทางคนที่มารุ่นหลังเสียอีก แทนที่ว่าถ้าเราทำไม่ได้ ก็ช่วยแหวกทางไว้ให้คนรุ่นหลังให้เขาเดินต่อไป ก็คิดหลาย ๆ แง่และไม่เอาตนเป็นประมาณนัก

ถาม : รู้สึกท่านเจ้าคุณจะมองในแง่ระยะยาว ไม่เปลี่ยนฉันทัน

ตอบ : ก็การเปลี่ยนแปลงฉันทันมันทำได้ด้วยอะไรละ ขณะนี้ทำได้หรือเปล่า มีกำลัง มีอะไรที่จะไปทำหรือ เราไม่พูดถึงระยะสั้นระยะยาว เพียงแต่ว่ามันจะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ก็เอาอย่างนั้น แต่ตามปกติระบบการความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะชัดเจนแน่นอน มักเป็นเรื่องระยะยาว การเปลี่ยนแปลงฉันทันมักจะไม่เป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่ตั้ง ตั้งไว้ว่าจะให้เปลี่ยนไปอย่างนี้ พอทำฉันทันกลายเป็นไม่เข้าจุดนั้นก็เสีย ทำด้วยความรู้คือเรื่องสำคัญและจำเป็น

ถาม : ในช่วงนี้การศึกษาเข้าใจสภาพปัญหาสังคมปัจจุบันก็เป็นเรื่องใหญ่

ตอบ : อันนี้อาตมาว่าใช่ เป็นเรื่องใหญ่ แต่อุปสรรคก็มีหลายอย่าง ในระบบการศึกษา ผู้เป็นกลไกของการศึกษาคือตัวครูเองก็ยอมรับว่าตนเองมีปัญหาหนัก ต้องค้นเรื่องของตัวเองมาก แก่ปัญหาของตัวเองก็แทบจะไม่รอด ฉะนั้นการที่จะมาเอาใจใส่กิจการที่เป็นเนื้อหาแท้ ๆ ของการศึกษา มันก็เลยอยู่ในตำราหรืออยู่ในอุดมคติเท่านั้น อันนี้เป็นปัญหาปัจจุบันของเราด้วย คือครูเองท่านก็ลำบากมาก ประสบปัญหาส่วนตัวทางเศรษฐกิจ ทางสังคม ทางครอบครัว ทางระบบราชการ ตัวเองก็แทบจะไม่ไหว แต่สำหรับพระปัญหาเป็นคนละ

อย่าง เรื่องค้นคว้าไม่น่าจะมีมากมาย เพราะศรัทธาของประชาชนยังดีอยู่พอสมควร ปัญหาอยู่ที่ว่าเราบนศรัทธาให้เอนเอียงไปทางไหน เดียวนี้เราสนับสนุนอะไร ปัญหาของพระคือเราอาจจะไม่ได้เอาเวลาเอากำลังใจมาใช้ลงแรงในการศึกษาเสียมากกว่า แต่เราเอาเวลาไปใช้กันเรื่องอื่น

ถาม : ขอลกลับมาที่ประเด็นเกี่ยวกับหนังสือ พุทธธรรม ที่ว่าท่านเจ้าคุณเองมองดูสภาพการศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งมันแตกออกไปหลายสำนัก สภาพอย่างนี้เป็นปัญหาหรือไม่ แล้วการเขียนหนังสือพุทธธรรมขึ้นมาจะพอช่วยบรรเทาปัญหานี้ได้อย่างไร

ตอบ : สภาพที่แตกแยกมันก็เป็นปัญหาแน่ เพราะความแตกแยกเป็นเรื่องไม่ดีอยู่แล้ว แต่ในบางกรณีความแตกแยกบางครั้งก็ก่อให้เกิดประโยชน์แต่ไม่ใช่เป็นประโยชน์โดยตรง คือไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายของกิจการนั้น แต่มันเป็นประโยชน์ในแง่ที่กลายเป็นตัวเร่งตัวเร็วในทางสังคม ตามหลักความไม่ประมาท เช่นทำให้มีการปรับปรุงเป็นต้น ความหวังจึงอาจมีได้ว่าเมื่อเกิดสภาพความแตกแยกขึ้นแล้ว ก็เร่งให้ส่วนใหญ่ได้มีการปรับปรุงตนเอง แต่สำหรับความแตกแยกที่กำลังเป็นอยู่ปัจจุบันเท่าที่ผ่านมาแล้วถึงขณะนี้ อาตมา รู้สึกว่าไม่ค่อยมีความหวังเสียแล้ว เพราะการแตกแยกมันเป็นไปในรูปที่คล้าย ๆ ว่าได้เดินพลาดออกไปจากทางที่จะทำให้มีการปรับปรุงเสียแล้ว มันเขวออกไปกลายเป็นเพียงการทะเลาะเบาะแว้งมีคู่ปรปักษ์กันเกิดขึ้น แทบจะไม่ได้ประโยชน์อะไรในการที่จะทำให้เป็นตัวบีบคั้นให้เกิดการไม่ประมาท

คนเรานี้หลักธรรมของพุทธศาสนาสอนว่าต้องไม่ประมาท ถ้าอยู่ในสภาพปกติเช่นว่าบ้านเมืองสงบสุข การที่จะไม่ประมาทก็เกิดจากคุณธรรม คือมีสติอยู่เสมอ คอยสำรวจตรวจตรา ปรับปรุงตัวเองระมัดระวัง แต่ธรรมดาที่มักจะเกิดโดยทั่ว ๆ ไปเมื่อมีความปกติสุขคือ มักจะเกิดความประมาท เมื่อเกิดความประมาทแล้วก็มักจะต้องอาศัยเครื่องบีบคั้นหรือแรงกระทบมาช่วย ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องเร่งรัดตัวปรับปรุงตัว เช่นเมื่อประเทศชาติถูกบีบคั้นรุกรานอย่างเปิดเผยจากภายนอก ก็จะเกิดการรวมตัวทำอะไรเข้มแข็งขึ้น เหมือนในเวลาจะเกิดสงคราม แต่ในเวลาที่บ้านเมืองเป็นปกติสุขก็เพลิดเพลินมัวเมากัน ที่จะให้อาศัยคุณธรรม ไม่ประมาทในยามปกติสุข รู้สึกจะหาได้ยาก ทั้ง ๆ ที่หลักธรรมสอนให้ไม่ประมาท แต่ก็มักจะประมาทกันเรื่อย เริ่มตั้งแต่ไม่เรียนรู้สภาพปัญหาไม่สำรวจตรวจดูสภาพปัจจุบันของตนว่าเป็นอย่างไร

มันจะเสื่อมหรือเจริญ ก็ปล่อยมันเรื่อย ๆ ไป ไม่มีสติที่จะเร่งรัดตัวเองให้ไม่ประมาท พอมีภัยเข้ามาบีบคั้น ก็จะคิดพิจารณา บางทีก็แก้ทัน บางทีก็สายไปไม่ทัน การแตกแยกนี้เป็นอย่างหนึ่งที่เราเรียกว่าเป็นเครื่องบีบคั้น ความขัดแย้งในสภาพปัจจุบันรู้สึกว่ามันได้พลาดไปจากจุดนี้แล้ว ก็เลยไม่เป็นตัวบีบคั้นให้เกิดความไม่ประมาท ถ้าไม่เสียใจ มีแต่ผลเสีย ก็จะอ่อนกำลังกันลงไป ผลดีนั้นก็ต้องมีบ้าง แต่มันอาจจะน้อยเกินไปจนกระทั่งว่าผลเสียมันท่วมท้น

ถาม : ในแง่ของแต่ละสำนัก ก็จะมีการศึกษาอธิบายหลักธรรมที่เป็นคติของแต่ละสำนัก เช่นทางสวนโมกข์ ทางสันติอโศก ทางอภิธรรม เป็นเหตุให้ผู้เริ่มศึกษา เอาคำสอนมาโจมตีกัน หรือเกิดความสับสนวุ่นอะไรถูกอะไรผิด

ตอบ : อันนี้มีแง่พิจารณาอย่างน้อยสองอย่างคือ หนึ่ง การที่พยายามดำรงอยู่ในหลัก ไม่ถือมติด่วนตัว ไม่แปลความหมายอย่างส่วนตัวมากเกินไป อาจจะถือพระไตรปิฎกและเอาอรธกถาประกอบจริงอยู่ เราไม่ใช่ไม่ยอมรับความเป็นไปได้ เช่นว่าในพระไตรปิฎกอาจจะมีส่วนที่แทรกเข้ามาภายหลัง หรืออาจจะมีส่วนที่คลาดเคลื่อนไป แต่ถึงอย่างไรในเมื่อเอาเข้าจริง ๆ แล้ว ก็ไม่มีหลักอะไรที่ดีกว่านั้น ก็ต้องถือเป็นเกณฑ์กลางไว้ก่อน การที่เราจะรู้จักพุทธศาสนาว่ามาได้อย่างไรถ้าไม่รู้มาจากสิ่งเหล่านี้ ถ้าเราจะไม่ยอมรับหรือตีหลักเหล่านี้ เราก็ต้องศึกษาหลักเหล่านี้อย่างหนักที่สุดก่อนที่จะตีท่านลงไป คือไม่ใช่ว่าจะไปปฏิเสธง่าย ๆ เรื่องอัตโนมติ เราต้องถือว่าเราเป็นฝ่ายเขา อย่าไปถือตัวว่าแน่ เราต้องศึกษาอย่างจริงจัง ถึงจะไม่ถือตามเคร่งครัด เราก็ยังต้องเอาเป็นที่ปรึกษาและรับฟัง แม้ที่สองก็สัมพันธ์กัน คือในแง่พุทธบริษัทด้วยกันก็รับฟังซึ่งกันและกัน ข้อนี้นักมีปัญหาเรื่องถือว่าตัวถูกสำนักของตัวถูก มีความยึดถือเกินไป ต้องเป็นคนเปิดใจ ถ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ถึงแม้เป็นอริยะยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็ยังเป็นผู้ศึกษาอยู่นั่นแหละ หรือแม้แต่เป็นพระอรหันต์แล้ว พระอรหันต์ท่านก็รับฟังผู้อื่น รับฟังสงฆ์ จะเอาอย่างไร ในวงการพุทธบริษัทต้องรับฟังกัน การที่ไม่รับฟังก็แสดงอยู่ในตัวถึงการที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ รับฟังแล้วก็พิจารณามองจากแง่ของเขาบ้าง แต่ถึงอย่างไรในการรับฟังกันก็มีหลักใหญ่คือพระไตรปิฎกเป็นของกลางสำหรับทุก ๆ สำนัก

ถาม : ท่านเจ้าคุณเองมีเจตนาที่คล้าย ๆ จะให้ทุกสำนักเข้ามาใช้ประโยชน์จากหนังสือ พุทธธรรม หรือไม่

ตอบ : อาตมาไม่ได้ตั้งจุดหมายไว้อย่างนั้น ในสมัยที่เริ่มเขียน

ก็ยังไม่ได้มีสำนักแตกแยกต่าง ๆ มากมาย พุทธธรรมนี้เป็นเพียงสิบเนื่องจากมาเดิมเดิม ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 คือ 11 ปี มาแล้ว วิทยานิพนธ์การพระศาสนายังไม่ค่อยมีปัญหาอะไรประทุมากนัก จุดมุ่งหมายสำคัญก็เพียงแต่พยายามแสดงหลักพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น ตอนหลังจึงมีผู้มาพูดบ้างว่าพุทธธรรมนี้รู้สึกว่าเป็นกลาง ๆ

ถาม : ไม่ทราบที่ท่านจะให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือสำหรับผู้ที่จะศึกษาพุทธศาสนาในเมืองไทย มีข้อเสนออย่างไร นอกจากการที่ได้อ่าน พุทธธรรม แล้ว

ตอบ : อาตมาไม่ค่อยได้พิจารณาเรื่องนี้ เพราะในการเขียนพุทธธรรมก็เน้นหนักที่เป็นตัวคัมภีร์เดิมเท่าที่จะเป็นไปได้ก่อน ในหนังสือเล่มหลังนี้ อาตมาก็ได้เขียนบันทึกว่ารู้สึกว่าการอ่านหนังสืออะไรก็ได้มีประโยชน์แทบทั้งนั้น จะเป็นหนังสือที่ถือว่าดีหรือไม่ดีก็ตาม หนังสือบางเล่มเราอาจจะไม่ยอมรับ อาจจะรู้สึกว่าเขียนผิดหลักพุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ ในแง่หลักอาตมาอาจจะรู้สึกกระทบหรือขัดบ้าง แต่ในแง่ของความคิดรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ได้ประโยชน์ทั้งนั้น อาจจะมีบ้างที่มันแปลกเกินไป เรารับไม่ได้หรือว่ามันไปไกลเกินไป หรือถือว่ามันเขว เราก็ได้ประโยชน์อีกแง่หนึ่งคือในแง่ที่มันกลับกัน แต่ถ้าเรามีเวลาน้อยเราก็คงจะต้องเลือกบ้าง

ถาม : ท่านเจ้าคุณ มีอะไรจะกล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับหนังสือ พุทธธรรม ไหมครับ ?

ตอบ : ความมุ่งหวังอย่างหนึ่งที่สืบเนื่องจากการเขียน พุทธธรรม คือเรื่องที่ดีว่าถ้ามีท่านที่ช่วยกันทำต่อไป ก็จะเป็นการสร้างคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริงให้เกิดขึ้นคือ พุทธธรรม นี้เป็นงานด้านหลักการทั่วไป น่าจะมีท่านที่มีความรู้ความชำนาญในด้านอื่น ๆ นำพุทธธรรมไปแสดงในลักษณะที่ออกไปสู่ชีวิตและโลกปัจจุบัน ให้เป็นประโยชน์ ในทางปฏิบัติแท้จริงตามสาขาวิทยาการที่ท่านผู้นั้นถนัด เช่นเรื่องโยนิโสมนสการ ก็อาจขยายความออกไปจัดแสดงขึ้นตอนย่อยในส่วนรายละเอียดให้ตัวอย่างที่เชื่อมโยงกับชีวิต และสังคมที่เป็นอยู่ให้เห็นทางปฏิบัติชัดเจนยิ่งขึ้น